ԿԻԼԻԿԻԱ

ՀԱՆԴԷՍ

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ. 1870, ՕԳՈՍՏՈՍ 7. ԹԻՒ 7.

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

ՍԱՂՋԿԱՆՑ

ՄԱՆՐՈՒԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ։

Աղջկանց դիմաւն և մաղերուն վերաբերեալ առողջաբանութիւնը խիստ կարևոր է, և այս մասին ի գործ դրուած դաստիարակութիւնները ոչ միայն առողջութեան կարևոր են, այլ և գեղեցկութեան։

Այս մասին շատ ըսելիքներ կան, բայց և ոչ մէկ խօսք մ՚ընել չենք հարկադրեր, եթէ մեր օրիորդներն ու մայրերն լսենք մէկ խօսքով բոլոր կանայք, արեւմտական մաղերը գործածելու սովորութիւն չունենային, որոնք, ընդհակառակն որ քան օրէն առելի ընդհանրանալու վրայ է։

Պէտք է սափրել և համեմատել թէ, գեղեցիկ և ընտիր մազ ունենալու սկզբունքն է առողջութիւնն, ինչպէս որ է, առողջութիւնն, ընտիր ախտաներու համար. բայց մաղերը

առեսակ մը տունկեր են, որք յարատև և խնայուն միակութեան կկարօտին, տղայ հասակին սկսեալ մտածելու է պատրաստել ապագային գալիք և ունենալիք դեղեցկութիւնը : Փոքր աղջկունք, երբև մանչ տղայ մինչև 4 կամ 5 տարեկան հասակնուն մէջ կարճ մազ ունենալու են, այս է մազերու վերաբերեալ առողջապահական խրատը, զոր մայրերը բնաւ մոռնալու չեն. այս կէտին վրայ մայրերուն ուշադրութիւնը կդրաւենք, զի մայրերն ընդհանրապէս, մեծ փափաք կըցուցնեն իրենց փոքր աղջիկներն, երկայն մազերով տեսնել. բայց այսու ամենայնիւ պէտք է հոսանցնել թէ, փոքր աղջիկներն երկայն մազերով տեսնելն, որչափ հաճելի է, այնքան ալ վնասակար է ապագայ առողջութեան, երկայն մազերը, կըսե Ֆօնսակրիվ տպագրութեան առեն, երիտասարդութեան մէջ քիչ մազեր ունենալու առաջնորդ է :

Այսու ամենայնիւ չենք խրատեր թէ կարճ մազ ունենալն ապեկ է, և եթէ յաճախ կտրելը, մազերը թխտով կըհաստցնէ, ղանոնք կհաստցնէ միանգամայն տարածութեամբ, որոնք նախ ուրիշ անտեղութիւն մ'է. ուստի ոչ այնչափ կարճ և ոչ այնչափ երկայն պահելու է, այլ միջակ, որոնք բարեխառն եղած կըլլայ : Երկայն մազ պահելը սա դէշութիւնն ալ ունի, թէ ղանոնք դանազան արուեստական ձևերու ենթակայ ընելու մտօք դանազան միջոցներ գործածել կըսկսի, ինչպէս տեսակ տեսակ ուղեր որոնց մէջ շատ անգամ թունաւորիչ մասնիկներ, բազադրութիւններ կգտնուին. տաքցած երկաթով մազերը գանգրելու սովորութիւն ունեցողները գիտնալու են թէ, այս միջոցն ալ մազերը խանձելով զանոնք դիւրաբեկ կընէ :

Մազերուն այսպէս անվտանգ պահելու խնդրոյն մէջ առողջութեան խնդիրն ալ կընդմիջէ, որոնք ամենեն առջի կարևորն է : Բժշկական փորձերով կապացուցուի թէ, փոքր աղջկունք, մանչ տղայոց նման, կարելի է այս վերջիններէն առջի, ենթակայ են ուղեղի հիւանդութեանց, և այս

յարմարութիւնը կաւելնայ նոցա երկայն մազեր պահելու սովորութեամբ, որք դլուխը միշտ տաք կպահեն։ Բժիշկք նոր փորձերով կապացուցանեն թէ շատ փոքր աղջիկներ նիհար, անդոյն և անարիւն կլինան, որքան որ երկայն մազերով կը-պահուին և ընդհակառակն իրենց ուժն և առողջութիւնը կը-դանեն մազերնին կարճնուն պէս։ Այս մասին շատ փորձեր ըրած է Պ. Ֆրէտերիկ, Պելճիքացի առողջաբան բժիշկն, որ կըսէ թէ, այն աղջիկներն, որ երկայն մազեր ունին նոցա առողջութիւնը կվնասի և մարմինը չաճիր։ արդարև երկայն մազերը պատճառ են վատ առողջութեան և մարմնոյ զանազան անդամոց չաճման, տղայոց առողջաբանութեան վերաբերեալ ամենէն կարևոր խնդրոց մին է նաև, զանոնք սովրեցնել միշտ դլխնին բաց ապրելու, և պառկելու, այս կանոնին հեղինակն է, անդղիայի Լօք բժիշկն, և արդարև կըսէ՛ ինչ մեծ նեղութիւն և դժուարութիւն է երկայն մազերը, փոքր աղջկանոյ հիւանդութեան առեն. մեծ դժուարութիւն է զանոնք սանտրելը հիւանդութեան առեն, մեծ վտանգ է զանոնք մէկէն ի մէկ կարճելն. որոյ համար պէտք է քիչ քիչ և շատ անդամէն կարել, որպէս դի հիւանդութեան մէջ ուրիշ հիւանդութիւն մ՛ալ չդայ։

Մայրերը պէտք է սովրին թէ, իրենց փոքր աղջկանոյ մազերը կարճելու չեն, բնաւ երբէք որև է լուղ, ջուր քսել տալու չեն։

Մազերու համար ամենէն կարևոր է մաքրութիւնն, ուստի պէտք է ամեն առաւօտ խոզանակաւ մաքրել. այս եղանակը մազերը կօգտաւորէ, դլխի սկատառակին մորմը կուժոդեցայ, և մանաւանդ որ բնաւ թէր չմնար. որնոր մազերը թափող գլխաւոր պատճառներէն մին է։

Բժիշկք զանազան փորձերով ապացուցած են թէ, գլխի վրայ թէր կպտնուի աւելի այն մարդոյ վրայ որք իրենց գլխուն մազերը մաքուր չեն պահեր, որք իրենց առողջաբանութիւնը կնուազարել չեն գիտեր. և կամ սովորաբար տա-

մեքսի ակարութիւն ունին, սոյն համար է որ արդէն ըսինք թէ ստամոքսի տկարութիւնը մազերուն առողջութեան, առատութեան և երկայնութեան վրայ անուղղակի մեծ ազդեցութիւն ունի :

Մազերը սանտրելու խղանակն ալ մեծ ազդեցութիւն ունի աղկանց մազերուն անվտանգ պահելուն վրայ :

Նախ և առաջ պէտք է սովրիլ թէ դէմի մազերուն ճեղքն յաճախ փոխելու է, որպէս զի չերկննայ, նոյնպէս բնաւ երբեք մազերը խիստ քաշելու չէ :

Մազերը սանտրելու մէջ ալ մեծ զգուշութիւն պէտք է. բնաւ մազերը քաշքշելու չէ. մազերը խոզանակաւ մաքրելու համար, զանոնք մէկ քանի մասերու բաժնելէն յետոյ, ամեն մէկն առանձին սանտրելու և մաքրելու է, որպէս զի բնաւ երբեք թէրը չմնայ և մազերուն ամենն ալ օգտուին :

Քանի որ այսօր ծով մտնելը ընդհանուր կանոն մ՚եղած է, ուստի այս մասին ոտ զգուշութիւնն ալ մոռնալու չէ, թէ, ծով մտնողները պէտք է մազերնին անուշ ջրով լուանալ, որպէս զի ծովի ջրի աղը բոլորովին ելլէ, որովհետև պէտք է սովրիլ թէ, երբ ծովի ջուրը, մազերու մէջ մնայ, զանոնք հոտեցնելէն զատ գոյներնին ալ կվոխէ և կթափէ. մազերն այսպէս անուշ ջրով լուանալէն յետոյ, տաք լամոյ չորցընելու է, և ուսերու վրայ տարածելու է, մինչև որ խոնաւութիւննին բոլորովին անհետանայ :

Նոյնպէս բնաւ երբեք մոռնալու չէ, թէ, մազերն ալ անկոց նման օդի կկարօտին, վասնզոյ օրուան մէջ գէթ կէս ժամ զանոնք սանտրելէն յետոյ առանց հիւսելու, ուսոց վրայ ազատ թողելու է :

Մազերու վերաբերեալ ըսածնիս համառօտելու համար կըսենք թէ մազերը միշտ մաքուր պահելու է. բնաւ երբեք անուշ ջրէն և խոզանակէն զատ ուրիշ իւղ կամ ջուր գործածելու չէ . . . .

ՏՈՔԹՕՐ Մ. Բ. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱՆ

ՅՈՒՆԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՒԱՋԻՆ

Զկայ Ա.ղդ մը որ պատմութեան յարգը չճանաչէ. արդարև ներկայ դարուս պատմութեան կիրքն ամէն ազգայ մէջ կաեռնուի. ասոր համար է որ պատմութեան առաքելեն ալ օր ըստ օրէ աւելի ընդարձակելու վրայ է։ Ժեղ դարուն վերջերն, աշխարհագրական դիւտերը մեղ կսովրեցնեն թէ մարդիկ կապրէին բազմաթիւ դարեր առաջ։ Թէ այնպիսի դաւառներ գոնուիլը մեղ սովրեցուցին, որք բոլորովին անծանօթ մնացած էին մեր նախնիքներուն, ինչպէս Հնդկաստան Ձինաստան, որք արդէն Եւրոպական աշխոյժութեան և քրիստոնէութեան երկանիկ և բարերար ազդեցութեանց բացուելով իրենց ազգային և կրօնական հնութեանց դաղտնիքը սերնդեան դիտութեան առին։

Ինչպէս երէկ Ձինաստան երկու դարերէ ի վեր ծանօթ է, Հնդկաստանի ծանօթ ըլլալնիս հազիւ ութսուն տարի կայ։ Բայց Ա.զեքսանդրի նուաճած քաղաքները, հռովմայեցւոց ինկած երկիրներն (ինչպէս Եգիպտոս, Ասորեստան, Պարսկաստան), յեղափոխութիւններով մեղ դոցուած էին, որք սոյն ընդարձակ հզօր տէրութիւններն անապատներու փոխեցին, և իրենց աւանդութիւնները մեղ տուին։ Զորօրինակ Նէնուէ, իր պալատին աւերակներուն տակ թաղուած ըլլալնիքէն, կրկին անդամ լոյս տեսաւ։ Եգիպտոս, որ իր հսկայ շէնքերուն, անկարդալու գրելուն տակ ծածկուած էր, կրկին անդամ ձեռք ձգուեցաւ, Շամբոլիոնի միջնորդութեան։ Անքեթիլ Տիւբերրոն, նախորդ դարուն վերջն ըսաւ թէ, Պարսկաստանը եւրոպական Հնդկաստանի ազդերէն յառաջ եկած վերջապէս մեղ աւելի մօտ, կամ ժամանակակից օ-

բնական մը յառաջ բերելու համար ըանը թէ Ֆինլանտեզական դրականութեան և լեզուին ծնունդը կամ պատմութիւնը սովրիլ ուզելով Եւրոպական միւս ազգաց խմբին մէջ կորուսեալ ազգ մը գտնուեցաւ։

Մինչեւ դարը, նախեւ առեւնէն դէղեցիկ ժամանակներուն նման մեծ համբերութեամբ սովրելով, Գաղղիոյ ազգային օրէնսդրութեանց և դրականութեանց ծնունդն յայտնեց։ Հռովմայ աչխարհին կտորուանքներուն մէջ տեսանք երևան գալել մեծ և վեհանձն բարբարոսութիւն մը, որնոր նաև իր Հոմերոսներն ունեցած է, Շարլըմանեի վիպասքն երգելու և Աղեքսանդրի գործերը պատմելու։ Այսպէս կտեսնուի թէ նոր աչխարհը, հին աչխարհին հետ կապուած է. առանց թուականի հնութիւն մը, դիտութիւնը դարուց չրջանին մէջ առանց պատմութեան ժամանակ չճանաչէր։

Էճճէր, Փարիզի Քօլէժ ոը Ֆրանսի հռչակաւոր ճեմարանի, Գաղղիացի դասատուն կըսէ թէ, քերականական լուծման մեթոտներով Եգիպտոսի մումիաները կարդալու, Ասորեստանի սեպագիր դրոց մէջ երեք լեզուներ ուրիշելու, Հնդիկ դրականութեան մէջ երեք որոշ ժամանակներ գտնել, ինչպես Վէտա, Բուդհան և բանաստեղծական մատենադիրք։ Այսօր բանասիրութիւնը նոր լեզուները սովրիլ սկսելով, ներկայէն դէպ ի անցեալն երթալով, պատմութիւնը մարդկութեան հաղարաւոր տարիներ գտաւ։

Այս անհուն միջոցին, ի՜նչ կըլլայ երկրաբանին աչքը, որ երկնային կտորուանքներու միջոցաւ, զոր Պիւֆֆոն աչխարհիս պատմութեան նշանները կկոչէր, մեր երկրին պատմութիւնը կկազմէ, սկսելով այն ժամանակէն որ դեռ մարդ չէր ապրէր, մինչև մեր օրն, որ առանն մարդը ծնելով կտիրե բոլոր արարածոց վրայ իր բանականութեան գերազանցութեամբն։

Այսպէս զատ, դրուած պատմութիւնը, լեզուաց խառնութիւնը, հնագրութիւնն ալ անցեալ երոց ճշդութիւնը կսով-

թեյնեն : Այս կողմանէ բնական գիտութիւնն և քիմիաբանութիւնն ընդհանուր պատմութեան մէջ մանելով մարմնոյ օրէնքները կտակրին, կցուցնեն երկրային խորունկ յեղափոխութիւնները, հրաբուխներն, որք երկրիս երեսը մէկ քանի անգամ փոխած են :

Բայց այս եղելութեանց մէջ մեր հետազոտութիւնը կաւելնայ, և կհարցնենք թէ ինչպես կիսօսին Ադենքի գերքերն, և պատմիչներն : Ինչպէս, Հերոդոտ և Թուկիդիդ, կարող էին կամ եղած են քննել . արդարև խիստ դժուար էր անոնց համար, որ առեն դեռ մտմուռ չունէր . արդարև ինչ հակայ փոփոխութիւններ եղած է ազգարհիս բնայական վիճակին մէջ, այն ժամանակէն իվեր, որ առեն Հերոդոտ, Հալիքարնաս իր փորքրիկ քաղաքէն ելլելով դեպի յունաստան և իր մօտ եղողը բարբարոս ազգարհը պտտել եւաւ : Արդարև իր դրածները ճիշդ են, ինչպես որ այսօր կանպատուցուի դիտութեամբ . իր դրածներուն մէջ ինքը կխոստովանի թէ պատմածներուն չատը տեսած չէ, այլ պատմած է ինչպես որ իրեն ըսած են : Բայց այս Յոյնն, արդէն իր բարոյական և ընայական դերազանցութեանը վրայ հպարտ բարբարոս ժողովուրդները կանարգէր, ինչպես իրենց սկզբնական օրէնսդրութիւնք, իրենց բնական կրօնքն, իրենց լեզուն : Բայց Թուկիդիդ, որ միայն հայրենեաց ներքին պատմութիւնը կընէ, ինչպես կարող եղած է տալիլ, հասարակաց ժողովքներու մէջ խօսուած ճառերն, որոնց ոչ ձեռագիրն և ոչ խոսքերը պահուած են :

Քաղաքական իրաց փորձառութիւնը, զոր մենք, մեր գարուն ազգերն ունեցած ենք մեծապես կնպաստէ անոնց վրայ եղած իրաց ինչպէս ընթացքը յայտնելու . կհարցուի թէ այս փորձառութիւնը հիներուն չէր պակսեր : Այս բաղդատութեամբ կրնայ ըսուիլ թէ նոքա մեզ հետ առնելով այս նկատմամբ մենք անոնց վրայ դերազանցութիւն ունինք : Բայց ասի սխալ կարծիք է : Ընտարակոյս ժամանակը մեզ նոր

միջոցները տուած է այս խնդիրը լուծելու, բայց Յունք զօրաւոր, ընդդէմ ունեցած միջոցներուն պակասութեան, սովրիլ կարողացած են այս խնդրոյն թէ բնութիւնն և թէ պատմութեան դրականութեան սեռին յատկացեալ մանաւանդ կանոններն:

Արդարև պատմութիւնը, նոյն ինքն Հերոդոտի գործոյն մէջ, մեր գարուն հեղինակաց և ամենէն հռչակաւոր գրագիտաց նման ընդարձակուած է: Պատմութեան նպատակն ու պաշտօնն է այսօր ինչպէս էր մեր թուականէն հինգ դար առաջ, մեզ սովրեցնել, հատաքական կենաց ծնունդն ու կատարելութիւնները միշտ քննելով և հարցնելով, և յետոյ գտնելով հատաքուած քննութեանց և վկայութեանց արժէքն: Այս է ահա Հերոդոտի նպատակը:

Հալիքարնասի Հերոդոտը մեզ կպատմէ ինչ որ սովրած է, որպէս զի մարդոց գործերը ժամանակէն անցնելով չաւրնին, և թէ մեծ ու ազանչելի երեւոյթիւններն, որք կատարուած են թէ յերկնից և թէ բարբարոսներով առանց փառքի չմնան: Յետոյ կհարցնէ թէ մարդիկը երբարու հետ կպատերազմին: Ճառս պիտի չարունակեմ կըսէ թէ մեծ և թէ փոքր քաղաքները ճամբորդելով. զի նախնի դարուց մէջ եղած մեծերն այսօր պզտիկցած են և անոնք որ իմ ժամանակիս մեծ են, առաջ փոքր էին: Գիտնալով ուրեմն որ մարդուս երջանկութիւնը միայն չէ, պէտք է որ թէ առաջիններն և թէ վերջներն յիշեմ:

Արդէն այս անկեղծ խոստովանութեան մէջ չենք գտներ, այն համակրական անկողմնապահութիւնն որ զմեզ կըմխռնէ կուտայ պատմութեան մէջ բոլոր լուսաւորութիւնները բոլոր սերունդներն առանց թշնամական նախապաշտութեան, և միանգամայն բախտի անհաստատութեանց վրայ մեծ և տխուր դաս մը, որնոր ծնունդ կառնու անցեալին ուշադիր ուսումնասիրութենէ. պատմութեան դիտական և բարոյական կրկնակի

նպատակը կը մնայ դէմ Փիւսիտիսի գործոյն մէջ։ Ա.ռաջաց յառաջ կ'երթէ լուծելու խնդիրն, ինչպէս.

«Ա.յն պատերազմին մէջ մեռան ունեցողներուն գործողութեանց մնալով, որ և է մէկուն վկայութեան վրայ զանոնք դրել չուզեցի, և ոչ ինձ կարելի երևցածները։ Բայց եթէ զանոնք ևս անճամբ կամ ուրիշներու միջնորդութեամբ ճանչցած ալ ըլլամ, ինձ կարելի եղածին չափ զանոնք քննութեան առնելով և ճշդելով ընել ուզեցի. և այս ընելիք քննութիւնները ծանր էին. դի որ և է մէկ գործի մը զանազան վկայները, մի և նոյն եղանակով զանի չեն պատմեր, այլ ամեն մէկն իր կարծեաց և յիշողութեան համեմատ։ Ա.յսու ամենայնիւ առածներուն պակասութիւնն իմ պատմութիւնս աւելի պակաս հաճելի պիտի ընէ։ Բայց անոնք որ իմ ըսածներուս մէջ ճշմարտութիւն պիտի փնտռեն անցեալին համար, և որչափ որ կարելի է մարդուս, ապագային ճշմարիտ պատմութիւնը, դառնն այս օգտակար դիրքն, այն առեն ևս դոհ պիտի ըլլամ. այս է իմ կարծիքս, գրածս չէ թէ ըստ պարապույի է, այլ չարունակ մնալու գործ մը։»

Փիւսիտիսի այս խօսքերը կարդալով, ինճեր դատատուն կըսէ, թէ, եթէ վերոյիշեալ պատմաբանին գործոյն մէջ, «ղեղափոխութեանց տեսութիւն» դլուխն աչքէ անցնելու ըլլանք, պիտի տեսնենք թէ խիստ ճիշտ է, որովհետև Բերիկլեսի ժամանակակիցը, մեր ունենալիք դէպքութիւնները զարմանալի հեռատեսութեամբ կպատմէ, և իր ըսածներուն ճշդութիւնը մեզ ըսել կերևի թէ մենք այն ամեն դէպքութեանց դատապարտեալ էինք։ Ասոր ալ պատճառը սա է թէ, Յունաստան, իր նախ սահմանին մէջ, և ապրած քիչ դարերու մէջ, քաղաքական բոլոր եղանակները սովրեցաւ։ Ինչպէս բացարձակ թագաւորութիւն, օրէնքներով և սովորութիւններով բարեխառնեալ, ռամկապետութիւն, սակառապետութիւնն, այս ամեն տեսակ կառավարութիւնները տեսաւ. կառավարութեանց ամեն մէկին թէ ուղեկութիւն-

ներն և թէ գէշութիւններն ունեցաւ. Ս. յոգեն բաղմութիւն և բազմատեսակ մորճերէն ամբողջ գիտութիւն մը ծնաւ: Ս. բիստոսի կոլտաւած մեկ գործն, որոյ մէջ երկու հարիւր կառավարութեանց նկարագրութիւնը կընէ, այնպիսի աղբիւրներ կուտար որոնցմով մի և նոյն փիլիսոփան իր քաղաքականութիւն անուն գիրքը գրեց, և որնոր այսօր մեզ հասար պատմական մեծ գանձ մը կրնար ըլլալ: Բոլոր ասոնցմով կհամակրուի թէ քաղաքական ուսումն խիստ ազգէ ունէին Յոյնք, և կարող էին մեզ նման իրաց և եղելութեանց ընթացքն նպատակաւ գտնել:

Օթիքըրիտ Միւլլեր ըսած է թէ Յոյնք պատմութենէն մեծ օգուտ չէին կրնար քաղել իրենց օրէնսդրութեանց և սովորութեանց ինքնիշխանութեամբն, իրենց քաղաքական դրութեանց տակաւրութեամբն, և ինչպէս որ այս անյաղող պարագայներուն մէջ, պատմութիւնը ծնած է, նախ Ս. բեւեղեան մէջ և յետոյ իրենց: Բայց այս կարծիքը սխալ է կըսէ Միւլլեր. վի իրենց դրականութիւնն, իրենց լուսաւորութեան նման, յարաբերութեամբ Ս. բեւեղեան համար նոր է, բայց Ս. բեւեղքեն առնուն և ազգէ ըրին, ինչպէս քիչ մը վարը պիտի տեսնենք:

Իսկ պատմութիւն մը ընելու համար, նոր դարուս պատմագրաններն հիներուն բանած ճամբէն քալելով ուրիշ եղանակ բռնած են: Ս. յոգուան նոր պատմիչներն ըստ պատահմամբ պատկերներ նկարագրել չեն ուզեր, ինչպէս կըգտնենք Սալիւստի մէջ, և ոչ կեղծ ճառեր, ինչպէս են Թիւսիդիտի և Թիթի-Լիվի բաղադրութիւնները:

Բայց ասոնք, որք բոլորովին թողուած են, պատմագրանից գործոց մէջ քիչ կարևորութիւն ունին: Ս. րհեսան իսկական պայմանն, այսինքն ոճին կատարեալ տեսհականութիւնը կրից և քնաւորութեանց ընտաղանութեան հետ, և իրաց ազդու դասին, վարկուկ բայց անհրաժեշտ միութիւնը բանաստեղծին երևակայութեան և փիլիսոփային բանակա-

նախեան և ոչ մէկ հին պատմաբանին գործոյ մէջ կպակսի։ Մանաւանդ որ Յովնը պատմաբանին յարմար եկած ժուժկալ ոճին վրայ, իրեն օգտակար եղած մտքի որպիսութեանց վրայ նոր պատմաբանից սկզբունքներն ընդունած էին։ Դարուս պատմաբան, հռչակաւոր Թիէրի համար, պատմաբանին առաջին որպիսութիւնն է իմացականութիւնն, իսկ իրերն եւրևան հանելու արհեստաւորն հոգիս ուշադիր է, համոզուած ըլլալով թէ բառերն ըստ ինքեան իմացականութեան կներկայանան, այն որ եթէ իրաց ճշմարիտ որպիսութիւնը, ընութիւնը հասկցած է։

Այս ըսածներէն կհետևի թէ, պատմաբանի համար եւրևակայութիւնը բնաւ տեղի չունի. սակայն այնպէս չէ. զի յայտնի է թէ եւրևակայութիւնը միայն կարող է պատմաբանին ներկայացուցած անձերուն կեանք տալ, նա կամբողջացնէ բաղմաթիւ վկայից կտակածներն ու պակսութիւնները։ Պատմաբան մը, այս անուան արժանի չէ, եթէ չմիաւորէ հնաբանին ճշդութեան հետ փիլիսոփային ընդարձակ տեսից և արուեստաւորին երջանիկ համարձակութիւններն։ Իսկ եթէ վախկոտութեամբ կամ ակարութեամբ, ամեն անձնական դրծ պատմածին վրայէն հանէ, այն ատեն չէ թէ պատմաբան, այլ հաւաքիչ եղած կըլլայ։ Այլ պէտք է զանոնք վերստին կենդանացնել, կերք տալ անոնց, ըլլալ նոյն ինքն ալ մեզ ներկայացուցածին ժամանակակից։

Լիւսիէնէ Ժ. դար յետոյ, Պ. Թիէր առանց ուզելու, պատմութիւնը գրելու արհեստին հիմնական սկզբունքները կընդունի։ Վասն զի պէտք է համոզուիլ թէ, այս դարուց և դարս յաղորդուած վարդապետութիւն մը չէ. այլ ճշմարտութիւն մ'է, որուն ամենքն ալ զանազան ճամբայներէ ելլելով, ամենքն ալ մի և նոյն կէտին կերթան։ Այս աւելի կըսէ եղբայր, չենք կրնար ուրանալ թէ, Յովնը, մեր ըրածէն առելի յառաջ գացած էին, և թէ մեր օգտին անոնց սկզբանց հետևելով։

Ա. Շ Խ Ա. Ր Չ Ա. Գ Ր Ա. Կ Ա. Ն

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԺԹ. Դ ԴԱՐՈՒՆ Ա.ՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՒՏՈՑ

Ա.րդարև աշխարհագրութիւնն ալ ժողովրդոց նման իր պատմութիւնն ունի. ինչպէս գիւտերն ալ իրենց պատմութիւնն ունին: Ա.նտարակոյս, երկիրս, մարդուս է տրուած իբրև բնակարան, և ապաստարան. բայց մէկէն ի մէկ ամբողջ աչերն ըլլալ չէ յաջողած. արդարև, մարդս, իր բնակած երկրին ամեն մէկ մասին աչերն ըլլալու համար, մեծ նեղութիւններ քաշած, շատ աշխատութիւններ տուած, բազում զոհեր ըրած է:

Զենք կրնար հոս ի սկզբանէ ի վեր աշխարհագրական գիւտերը մի առ մի յառաջ բերել, նեւթը խիստ ընդարձակ է, ինչպէս երկիրս, որոյ համար դոհ ըլլանք միայն ԺԹ. դարուն աշխարհագրական գիւտերով:

Ա.րդարև, այս մեր դարը, բազմաթիւ աշխարհագրական գիւտեր ունեցաւ. մենք այս յօդուածով բոլոր գիւտերն ալ յառաջ չպիտի բերենք, այլ միայն երեքներն, որք են առնէն գլխաւորներն և կարևորներն, ինչպէս Ա. Օսթրալիական երկիրներն. Բ. Ա.մերիկէի նեղուցն կողմն. Գ. Նոր-Հօլլանտան:

Ա.ռնց առաջինը կոչուած է բևեռական երկիրներն, ինչպէս որ դէպի հարաւային բևեռը, մեծ դաւառներ որոշ սահման դրած են, և մէկմէկէ հազարաւոր մղոններով զատուած են. իսկ դէպի Հիւսիսային բևեռն երկիրներն իրարու վրայ դիզուած են առանց որոշ սահմաններու, ինչպէս շատ ժամանակ չէին գիտեր թէ ինչպէս կվերջանային այս կողմանէ հէին և նոր դաւառն: Երկիրն ու ծովը սառերու տակ պահուած անյաղթելի արգելքներ կմնատուցանէին հոն գացող

ճանապարհորդաց, մինչև անդամ էնգլիա, յառաջ չէր կրնար երթալ. իսկ ընդհակառակն, այս վերջին դարերուս մէջ, ճանապարհորդք վախնալով եռա կբաշուէին. բայց Գաղղիացիք աւելի քաջասրտութեամբ յառաջ երթալ կարողացան։ Անգղիան Գաղղիոյ կառավարութեան պատերազմներէն վերջը դէպի բևեռները շատ դիտեր ըրաւ։ Անգղիան բազմաթիւ նաւեր խաբկեց հան, ոչ թէ շահու նպատակի մը համար, ղի առաջին օրէն ի վեր տեսնուեցաւ թէ յաւիտենական այն սառերուն մէջ վաճառականութեան և վաճառքի ճանապարհ չկար. բայց մի միայն դիտութեան յառաջադիմութեան համար միայն երկիրներուն կողմը, դիրքն ու բացատրութիւնը հասկընալու և սովրելու։ Կհարցնէին որ, եթէ անցնելու ճանապարհ չկար, դէմ մէկ օր մը միայն մէկ տարուան մէջ։ Ահա այսօր, աշխարհագրական տեսութեան պատասխանը կճանաչենք, խնդիրը լուծուեցաւ, ի շնորհս բազմաթիւ մարտիրոսաց։ Այս դիտան ընելու համար, պէտք եղաւ ոչ միայն բազմաթիւ նաւերու կորուստ անոյշ միանգամայն բազմաթիւ մարդոց մահուան։ Գիտենք այսօր թէ Ֆաֆլէն ծովէն ընկլտալ մինչև տառերու պարանոցը, մեծ երկիր մը կծրկննայ. դիտենք նաեւ թէ Ամերիկան Արևելեան երկիրներէն զատուած կղզի մ'է, որք կտարածեն դէպի հիւսիսային բևեռ, սովրեցուլ արևելեան սահմանը։ Վերջապէս, ի շնորհս այս տնտեսութեանց, Կրէօհէնլանտ, որ երբեմն դաւառին կցուած կկարծուէր, այսօր զատ և առանձին դաւառ մ'ըլլալը գիտենք։ Նաեւ, բազմաթիւ կղզիներ դտնուեցան նոր աշխարհին Հիւսիսային կողմն, որք են Բերրի կղզիները, զանոնք դտնող ճամբորդին անուամբն, որմով իր առաջին ճամբորդութեանը մէջ զանոնք դտնելու բախտն ունեցաւ։ 1819 ին, Բերրի, բևեռային երկիրներու այս եղակի ճանապարհորդն, դէպի երկայնութեան 30 աստիճան յառաջ երթալէն ետքը, նոյն ինքն այս արշիպելագոսին կեդրոնը դտաւ ինքզինքն, այս եղանակաւ աւելի շատ և խիստ երջանիկ ճանապարհորդ ու-

թիւն մը ըլլալով։ Գիտենք վերջապէս, երկու ծովեղերքն մէջ բազմաթիւ ճամբայներ կան հիւսիսային արեւելեան հոն միայն կառնուն միանգամայն մարդուս թէ տակաւորթիւնն և թէ անուանճոխ քաղաքները. պետք է նշանակել թէ այս ճամբայներն անանցանելի են։ 1853ին, Մաք-Ղլըռ, մարդոց մէջ, առաջինն եղաւ, խաղաղական ովկիանոսէն ելլոպա անցնիլ այնքան գժուար ճամբայներէն անցնելով. բայց առնուազն եղաւ 470 մըն ճամբայ ընել, թողլով իր նաւը սառերուն մէջ։ Աչխարհագրապէս խօսելով, նպատակին հասնուած է. իսկ վաճառականապէս բոլորովին անօգուտ էր այնքան եղակի կեանքեր զոհել։ Այսպէս մեկ քանի տարիներէ ի վեր, սառի այս երկիրներն որ տեսած են Ռօսեր, Ֆըրանքլիններ, Բարրիներ, և բազմաթիւ ուրիշ անվախ մարդիկներ, բոլորովին առանձնակեաց վիճակի մը մէջ մնացած են, հազիւ լուսաւորութեան մեկ քանի ճրագներ դտնուած են։

Անցնինք այժմ Սառուցեալ բևեռներէն, հասարակածային արեւով երած երկիրներն։ Ափրիկէն նոր աչխարհ մը չէ, դիտենք զայն ի սկզբանէ ի վեր, և իր դետերուն մեկուն եղերքը վրայ, Նիլին վրայ է որ աչխարհիս ամենէն մեծ կառավարութիւններէն մին հիմնուեցաւ. Ափրիկէն աչխարհիս համար հին է. աչխարհագրապէս, ամեն պատառներէն աւելի գժուարութիւններ տուած է, իր շուրջերը միայն դեռ շատ քիչ տարիներէ ի վեր է որ ճանչցուած է։ Ամերիկոյ շրջակայները ճանչնալու համար 60 տարիէ աւելի պետք եղաւ. իսկ Ափրիկէի համար հազարաւոր տարիներ, և եթէ Ամերիկոյ ներքին կողմերուն մէջ հազիւ մեկ քանի կէտեր կան չճանչցուած, միւս կողմանէ Ափրիկէի ներքին կողմի մեծագոյն մասը դեռ ճանապարհորդուած չէ։

Եթէ այս դարուս մէջ Ափրիկէի ներքին կողմերն եղած յառաջադիմութիւնները դեռ ընելու միտքն հետ բազդատունք, եթէ միայն այս վերջին տասը տարիներուն մէջ եղած արդիւնքները քննենք, չպիտի յուսահատինք առանել

թէ այս մեծ գործն, այսինքն Սուէզի ամրոցի գլուխն, նոյն ինքն այս դարուս մէջ պիտի լրանայ։

Սուէզի մէջ երեք մեծ դիրքեր կան, երեք մեծ գլուխներ եղած են, որոնց վրայ պիտի խօսինք։

Գալ անգամ

ՍՅԼԵՒՍՅԼՔ

Հետեւեալը հետաքրքրական հաշիւ մ'է, որուն երկրին վրայ քանի մարդ պանուիլը կցուցնէ։

Երկրագունտս, որուն երեսը կազմելով, 5,000,000 քառակուսի տասնահազարամեթրը տարածութիւն ունի. բայց ինչպէս որ ջուրերը, նորա երկու երրորդ մասը կզբաղին, իր պարապ երեսը 135 միլիոն քառակուսի հազարամեթրի կիջնայ։ Որոնցմէ հանելու է 7 միլիոն հազարամեթրն անառաներու, անապատներու, լերանց բլուրներու համար։

Վերջապէս, ազատ մնացած երեսն է 128 միլիոն քառակուսի հազարամեթրն, որուն վրայ կապրին 781 միլիոն անհատք զանազան սեռերէ բազկացեալ։

Եթէ երկիրս ամէն մարդու համար հաւասար բաժնեբաժան ըլլար, ամէն մարդ երկուքին համար 158 մեթր և 69 հարիւրամեթրի չափ երկիր պիտի ունենար։

Երկիրս որ մինչև այսօր, իր 2,144,100 դ. շրջանը կկատարէ, կդայանայ 91,424,848 ժամերէ ի վեր, և թէպէտ որ մեկ վայրկեանի մէջ 463 մեթրը ճամբայ կառնու, կհետևի թէ, իր սահմանումէն ի վեր 186 միլիար աշխարհագրական մղոն ճամբայ բրած է։

Եթէ բոլոր մարդիկը իրարու քով շարուին 468,600 հազարամեթր երկայնութիւն պիտի ցուցնեն, երկայնութիւն, որ 11 անգամ երկրիս շուրջը կրնայ ընել, այսինքն իր տրամագծին քանի անգամը։

Եթէ բոլոր մարդիկը մէկ կէսի մը վրայ ժողուէր, 781 միլիոն մարդիկը 188.000 քառակուսի հաղարամեթրը տեղ պիտի բռնէին, որոնք երկրիս 2827 դ. մասն եւ Եւրոպիոյ 50 դ. մասն է։

Երկիրս 108 հօմնամիլըն հեռայ կկշռէ եւ բոլոր մարդիկը 93 միլիար։

Վերջապէս, մարդ մը օրուան մէջ 12 մղոն ճամբայ առնելով, երկրիս շուրջը դառնալու համար 832 օրուան կհատրծայ, որ ըսել է 2 տարի, 3 ամիս, 12 օր, 6 ժամ եւ 23 վայրկեան, իսկ երկաթուղի մեքենայ մը մէկ ժամուան մէջ 20 մղոն ճամբայ առնելով, 499 ժամուան 30 վայրկեանի երկրիս շուրջը պիտի դառնայ, որ ըսել է 20 օր, 19 ժամ եւ 80 վայրկեան։

Նոր վիճակագրութեամբ մը կսովրինք թէ Ա.Մերիկոյ աշխարհին Նի-Եորք նահանգին մէջ հրատարակուող լրագրե մը թէ, բոլոր Ա.Մերիկոյ մէջ 300 կին բժիշկները կան այս արհեստիս զբաղող։ Իսկ Ա.Մերիկոյ մէջ առաջին կին բժիշկ եղողն է տիկին Պըլաքուէլ, որոնք 1840ին ի վեր բժշկութիւն կընէ, այսինքն 30 տարիէ ի վեր։ որ ատեն բոլոր Հայ աշխարհին մէջ հազիւ մէկ կամ երկու հայ բժիշկներ կային։

ՏԻՐ ԵՒ ԽՄԲԱԳԻՐ

ՏՈՒԹՈՐ Մ. Ե. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿԱՆ Է. ՎԷՋԻՐ ԹԱՆ ՎԱՐԻ ՅԱՐԿ ԹԻՒ 21

Կ. ՊՕԼԻՍ. Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Տ. Կ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ